

Zeybeklik (Efelik) Kurumunun Geleneksel Değerleri ve And İçirilmesi Töreni
The Traditional Values of the Zeybek Organisation and Oath Taking

Hasan Köksal*

Özet

Zeybekler içinde en deneyimli olanına “efe” denir. Efelik kurumunun kendine has kuralları vardır. Kuralların olmadığı yerde kargaşa olur. Kargaşanın doğmaması için sağlam kurallar zinciriyle efelik kurumu bir töre gibi korunur. Bu töreyi kimsenin bozmasına izin verilmez.

Tarih kitapları (*Âşıkpaşazâde Tarihi*) zeybekleri Rum diyarı gâzileri, sınırdaki, uçlardaki yiğitler olarak vasıflandırır. Ege köylerinde zeybek yetiştirme ve beslemenin gelenek hâlini alması esası buraya dayanır.

Efelik kurumu içindeki gönüllü savaşçılara kızan denir. Efelerin yanındaki bu cesur yiğitler, efeler tarafından korunur ve kollanır. Efe, bir hoca gibi kızanını eğitir, bilgilendirir ve onu iyi bir savaşçı olarak yetiştirir; çünkü efe ölünce onun yerini alacak olan kızandır. Efe seçilirken de, kızan seçilirken de ayrı ayrı törenler düzenlenir.

Anahtar kelimeler: Zeybek, kızan, yemin, kurum, eşkıya, gönüllü

Abstract

This article discusses the origins of the *zeybek/efe* tradition and hierarchy in the zeybek organisation. *Zeybeks* came to being as a response to the unjust treatment of military guards in order to protect the rural inhabitants. *Zeybeks*, contrary to what some uphold, were not bandits or highway robbers. Furthermore they took place on the side of the liberation movement during the War of Independence. This article records the oaths taken by *efes* and the describes the burial ceremony of *efes*.

Keywords: *Zeybek*, *kızan*, oath, bandit, voluntary, voluntary

Zeybeklerin geleneksel yapısına bakıldığında, kendilerinin de belirttiği gibi bir çete yapısı görülür. Çetenin içindeki tüm üyelere genel olarak “zeybek” denilir. Çetenin başındaki tüm zeybekleri yöneten kişiye “efe”, çetede yer alan diğer üyelere “kızan” denilir. Efenin yardımcısı “baş kızan” olarak bilinir ve efeden sonra gelen ikinci bir kişi olarak görev yapar,

* Doç. Dr. Hasan Köksal, Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Girne. hkoksal944@hotmail.com

efenin yokluğunda onun yerine vekalet eder. Kızan efe tarafından sınanarak seçilir. Efe, zeybeklerin içinde en deneyimli ve yetenekli kişiyi kendisine baş kızan olarak seçer. Efenin çeteden kısa veya uzun süreli ayrılması sırasında baş kızan grubun tüm sorumluluğunu üzerine alır. Efenin ölmesi durumunda, yeni efe seçilene kadar, boşalan yere baş kızan vekalet ederek çetenin dağılmamasını sağlar. Genelde baş kızan, efenin yerini alır. Bu geleneksel birbirinin yerine geçme, tüm efelik kurumlarında uygulanır. Kurumun kendine has kuralları vardır. Kuralların olmadığı yerde kargaşa olur. Kargaşanın doğmaması için sağlam kurallar zinciriyle efelik kurumu bir töre gibi korunur. Bu töreyi kimsenin bozmasına izin verilmez. Çetede son kararları daima efe verir. Efenin kararlarına hiçbir üye karşı çıkamaz. Diğer üyeler kendi fikirlerini söylemek istediklerinde ya efeye doğrudan söylerler ya da baş kızan aracılığıyla önerilerini iletirler. Efenin aldığı kararların üyelere ters düşmesi durumunda bile bütün üyeler bu kararları sonuna kadar destekler. Bu destekleme efeye duyulan güvenden ileri gelir. Bu nedenle efeler, eşkıyalıklarını bıraktıktan sonar da ayrılmayıp, bir arada yaşarlar. Bu yolla da kendilerini hep güvende hissederler. Devlet tarafından kendileri için zararlı bir girişim planlandığını hissettikleri an toplanıp tekrar dağa çıkarlar. Buna örnek olması açısından Çakırcalı Mehmet Efe'nin 15 yıl süren eşkıyalık yaşamı boyunca Osmanlı ile anlaşmalar yaparak düze inmesinin ardından, Osmanlının sözünde durmaması sonucu, kızanlarıyla birlikte üç kez dağa çıkmak zorunda kalışı verilebilir. (Üsküp, 5)

Zeybek kelimesini köken olarak özbek, zibak, Zeus, zorba, sekban, soymen, sağbek, sübek, zeyl-i bek gibi kelime veya tamlamalara bağlayanlar mevcuttur (Akdoğu, 355-367). Kelime “zeybak” şekliyle Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından 1934 yılında yayınlanan *Tarama Dergisi*'sinde (Akdoğu, 355), “zaybak” şekliyle de Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî* sözlüğünde yer almaktadır. Zeybek kelimesi yer, dil, oyun adı olarak sadece Anadolu'da değil, Türkistan'da da yer almaktadır.

Efe kelimesi ise Yunanca “*ephevos*” kelimesinden gelmektedir ve “yiğit, genç erkek, kabadayı” anlamlarındadır. Bu anlamlarından dolayı zeybeklerin başına bu ad verilmiştir.

Sosyal fonksiyonu bakımından zeybek, Selçuklu İmparatorluğu'nun Bizans sınırında, uçlarda meydana getirilen, hafif kıyafetli bir akıncı askeri teşkilatının ismidir. Bu askerî teşkilatın üstlendiği görev, küçük gruplar halinde Bizans sınırlarını aşarak yıldırma ve bezdirme hareketlerini sürdürmek, Türk nüfuzunu canlı tutmaktır. Bu askerî teşkilat akınlarda elde ettiği ganimetleri satarak geçimini sağlar. Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra uçlarda teşekkül eden Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karasi Beylikleri döneminde de bu askerî teşkilat varlığını korur. Zeybeklik böylece, Batı Anadolu'nun sosyal ve siyasî hayatına yerleşir. (Gökbel, 59)

Tarih yazarı ve araştırmacı Enver Behnan şapolyo, *Aşıkpaşazâde Tarihi*'ne dayanarak zeybekleri Rum diyarı gâzileri, sınırlardaki, uçlardaki yiğitler olarak vasıflandırır. (Eröz, 1977, 140)

Ege köylerinde zeybek dolayısıyla efe yetiştirme ve beslemenin gelenek halini alması esası buraya dayanır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren zeybekliğin sosyal hayatta temsil gücünün zayıfladığını görürüz. Ancak, Tanzimat modeli aydınların millet gerçeğine karşı saygısız tutumları, alafrangalılığa karşı özentileri ve halkı karşılarına almaları yüzünden zeybeklik bu sefer devlet otoritesine karşı yeniden canlanır (Can, 12-13).

Yabancı kültürlerin etkisi altında kalan ve onların yaşayış biçimlerinin taklitçisi olan sözde aydınlar, köylüyü hor görmeye, onları aşağılamaya, onlara merhametsizce davranmaya başlar. Sonuçta bu olumsuz davranışlar köylü ile yönetici kadroların arasını açar. Köylü, yönetici aydın kadroyu müstemleke memurları olarak görmeye başlar.

Bu durumda köylü, kendi ideallerine ters düşen bir yönetim anlayışı ile karşı karşıya kalınca öcünü alacak bir yönteme başvurur, o da zeybekliktir. Köylü, kendi yapmak isteyip de yapamadığını yaptığı ve hislerinin tercümanı olduğu için zeybeğe seve seve yataklık eder, onu korur, besler, giydirir ve ona en iyi silah ve cephaneyi temin eder. Hatta zeybek izi izleyen takip kollarını şaşırtmak için onlara yanlış yol göstermekten çekinmez. Köylünün aynı gece evinin bir odasında takipçileri, öteki odasında zeybeği misafir ettiği bile olur (Can, 13).

Tarihî süreçte zeybek (efe), kimi zaman başkaldıran bir eşkıya, kimi zaman da devletin kolluk görevlisi olarak çeşitli şekilde nitelendirilir. (Ersal, 10).

“Aydın Muhassıllığı (vergi tahsildarlığı) ’ndan azledilen ve 1598’de yörede ilk şekaveti (eşkıyalık) başlatan Yusuf Paşa’dan itibaren 1658’de ayaklanan Sivri Bölükbaşı Efe ve diğerleri, daha sonraki Atçalı Kel Mehmet Efe ve nihayet Yörük Ali Efe arasında geçen yaklaşık 300 yıl boyunca efeler:

– Adaletsizliğe veya haksızlığa uğradığı gerekçesiyle hükümete başkaldıran silahlı eylemci (Hatt-ı Hümayunlar’da bunlar ‘Zeybek Haşerâtı’, ‘Şaki avânesi’, ‘Serkerde-i eşkıyâ’ olarak tanımlanıyor),

– Merkezi yönetimin otorite zaafından yararlanarak yöreye egemen olmak isteyen şef (Atçalı Kel Mehmet örneğinde olduğu gibi),

– Ayan kolcusu (Kara Osmanoğulları döneminde olduğu gibi),

– Dağa çıkan suçlu veya kanun kaçağı (Arşiv belgeleri),

– Zenginden alıp, fakire veren, kendince adalet dağıtan sevimli haydut (Çakıcı Efe örneği),

– Ezilen ahaliyi ayan, voyvoda ve mültezim zulmüne karşı korumaya kalkışan silahlı reaya

kahramanı (Anonim ve arşiv belgeleri),

– Derbentçi, yol korucusu, paşa kapısında ücretli asker (örneğin, Kırım Savaşı Mora ve Karadağ ayaklanmalarında Osmanlı Ordusu içinde yer almaları),

– Milli Mücadele yıllarında kurtuluş yanlısı savaşçılar (Yörük Ali, Kılıoğlu Hüseyin, Demirci Mehmet ve diğer birçok efe gibi) fonksiyonları ile tanınmaktadır.

Daha da çoğaltabileceğimiz bu örnekler gösteriyor ki, zeybekler (efeler) özde savaşçı ve atılgan insanlar olup, koşullara göre çeşitli aktif görev ve eylemlerde bulunmakta idiler. Gerçekte, yönetimlerin sorunlu olduğu ve yüzyıllarca kanayan sosyal bir yara olan zeybeklik (efelik) olgusu ve onları böyle davranmaya iten nedenlerin araştırılması ayrı bir önem taşımaktadır.

Özetleyecek olursak, zeybeklik (efelik) dendiğinde kendine özgü yasaları olan bir kurum karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumu, haydut olan soyguncu eşkıyalardan ayıran en önemli özelliği, toplumsal koşulların kötüleşmesi ile halkın üzerine yöneticiler tarafından yıkılmaya çalışılan yükten ve bunun yarattığı sıkıntıdan halkı kurtarmaya çalışmasıdır. Zeybeklerin tepkileri, hem kendileri hem de halkın refahı içindir. Bunlar birçok eserde karşılaşılan adi eşkıyalarla karıştırılmamalıdır.

Tarihî süreçte meşhur olmuş zeybekler (efeler) içinde en ünlüsü Aydınlı Yörük Ali Efe'dir. Sonra Demirci Mehmet Efe, Tire kahramanı Gökçen Efe, Ödemişli Çakıcı (Çakırcalı) Mehmet Efe, Atçalı Kel Mehmet Efe, Ödemiş Kaymakçılı İnce Mehmet Efe, Postlu Mestan Efe, Gedizli İbrahim Efe, Sökeli Ali Efe, Kozalaklı Mehmet Efe, Danişmentli İsmail Efe, Sancaklı Ali Efe, Dokuzun Hasan Hüseyin Efe, Kamalı Zeybek (Çakırcalı Efe'nin rakibi), Kılıoğlu Hüseyin Efe, Karacasu köylerinden Zurnacı Ali Efe, Dağeymiri Köyü'nden Danişmentli Hacı Ahmet Efe, İkizdere yöresinde Durmuş Ali Efe, Bademiye'de Hasan Hüseyin Efe, Üçyol'da Çamlıcalı Hüseyin Efe, Tekeli İsmail Efe, Salavathı Halil İbrahim Efe, Sancaktar Ali Efe, Osmanbüklü Nazım Efe, Çapur Süleyman Efe, Kara Erkek Efe, Aydın Hakkı Efe ve Hasan Hüseyin Efe ve daha saymakla bitirilemeyecek birçok efe, halkın hayatında ve Milli Mücadele'de yer almıştır.

Milli Mücadele sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla zeybeklik (efelik) müessesesi tarihe karışmıştır.

Zeybeklik (Efelik) Kurumunun Geleneksel Değerleri ve Kurumda Yapılan Törenler

Zeybeklik (Efelik) kurumu kendine has bir yapıya sahiptir. Bu kurumun içinde yer alabilmek için bazı şartları yerine getirmek çok önemlidir. Geleneksel toplumlarda örf ve geleneklerin yaptırımları çok önemli bir yer tutar. Örfler, kanunlardan daha fazla alanı

yönetir. Bazen kanunlara başvurarak cezası verilemeyen suçlar örfelere başvurarak verilir. Zaten kanunlar denenmiş ve uygunluğu tespit edilmiş örfeler toplamıdır. Örfelere başvurmadan kanunların hazırlanması düşünülemez. Bu gelenek ve adetlerin önemi, her önüne gelenin bu kuruma giremeyeceğinin göstergesidir. Kızan olmak amacıyla çeteye başvurmak ve kabul edilmek bir takım sorumlulukları da beraberinde getirir. Kızan olmak isteyenler, belli bir sınavdan geçirildikten sonra, kuruma kabul edildiklerinin simgesi olarak bir tören yapılır. Böylece kızan olurlar. Bu törenler, hem çeteye girmek için and içirme, hem de efelik kurumuna bağlılığı kuvvetlendirme ve kutlama amaçlıdır. Bunun yanı sıra efelik için de tören yapılır.

Efelik Töreni

Efeler, haydut eşkıyalar gibi ezilen halka zarar verecek şekilde vurgun ve yağmacılık yapmazlar. Bir çoğu asker kaçağı olmasına rağmen Milli Mücadele’de ordu ile işbirliği içerisinde savaşın kazanılmasında katkıda bulunmuşlar ve çok büyük görevler üstlenmişlerdir. Bu mücadelede göstermiş oldukları kahramanlık ve büyük başarı onları halkın gözünde daha da yüceltmiş ve onların destanlaşmalarına sebep olmuştur. Böylesi zor şartlarda bile kızanlarına hakim olmayı başarmışlar ve efelik kurumunu ayakta tutmuşlardır.

Efe başı olabilmek için, yukarıda da saydığımız özelliklerin mutlaka bulunması gerekmektedir. Bu özelliklere sahip kişiler, bağlı buldukları efelerden izinli veya izinsiz ayrılarak kendi çetelerini oluşturur; ya da efelerinin ölümüyle boşalan yere çetedeki kızanların da rızasıyla efe başı olurlar.

Kendine bir çete kurmak için ayrılan efe, yeni bir yapı oluşturacağı için yanına güvendiği kişileri alarak işe başlar. Oluşacak yeni yapının ilk üyesi olması sebebiyle törenle ilgili yapılması gereken herhangi bir işlem yoktur. Fakat dağa çıkmak çok da kolay bir iş değildir. Hemen hemen bütün dağlar var olan çeteler tarafından paylaşılmış durumdadır. Efeler birbirlerinin alanlarına girmemeye büyük bir özen gösterirler. Töreler gereği bunun böyle olması gerekir. Aksi halde iki çete birbirine düşman olur ve bu olay bir tarafın ölümü ile sonuçlanır. Devlet güçlerine karşı zorlu bir mücadele içinde olan efeler bir de dağda düşman kazanmamak için bu töreye dikkat ederler. Bazen bu çeteler büyük çarpışmalarda bir araya gelerek büyük bir dayanışma örneği de gösterirler. Bu yüzden belli bir bölgeye hakim olan efe, inandığı ve güvendiği kişilere kendi çetelerini kurma iznini verir.

Efelik töresine göre, efe olarak dağa çıkmak isteyen kimse, bölgenin efesine başvurup, el öpüp izin ister. Efe isterse belli bir bölgede kendi başına efelik yapmasına izin verir. Özellikle efeliğinin ilk dönemlerinde uzaktan gözlenerek kurallara uyup uymadığı takip edilir.

Genellikle bu kuralların dışına çıkılmaz. Fakat, Çakırcalı Mehmet Efe, dağa çıkarken hiç kimseden izin istememiş, bir efenin elini öpüp izin almamıştır. Çünkü o, Çakırcalı Ahmet Efe gibi çok ünlü bir efenin oğludur. Babası Osmanlı tarafından hile ile düze indirildikten sonra, arkadan vurularak öldürülmüştür. Bu sebepten dolayı babasının öcünü almak istemesi doğal karşılanmış ve kimseden izin almadığı halde hiçbir efe tarafından dışlanıp hor görülmemiştir (Avcı, 50).

Mevcut bir efelik kurumunda durum farklıdır. Burada uygulama iki şekilde yapılmaktadır. Eğer efenin çetesinde kendi oğlu da yer alıyorsa zaten o efenin en güvendiği adamı olacağı için baş kızan olur. Böyle olmasa bile efelik ünvanının babadan oğula geçtiği efe çeteleri de vardır.

Efenin ölümünün ardından yapılan yeni efeyi seçme tarzı ise farklıdır. A. Haydar Avcı'dan aldığımız bilgilere göre efenin cenaze töreni bitiminde uygulama şöyle yapılmaktadır:

“Tören bittikten ve ölü gömüldükten sonra zeybekler ve kızanlar efenin köyünde, köy meydanında ya da uygun bir yerde toplanırlar. Efenin oğlu meydana çıkar. Babasının yiğitliğini, kahramanlıklarını, yeteneklerini anlatır ve kendisinin de babasının yerine aday olduğunu söyler. İleriye çıkar;

Eğer kızan ve zeybeklerden ses çıkmazsa, bu herhangi bir itirazın olmadığı, efeliğin onaylandığı anlamına gelir. Bunun üzerine yeni efe babasının bütün eşyalarını meydana getirerek yığar. Babasından kalan parayı da ortaya koyar.

— Babama ait bütün mallar ve paralar sizindir’ der.

Geriye çekilir. Zeybek ve kızanlara bakar. Bunun üzerine zeybeklik töresine göre bütün zeybek ve kızanlar bu malları paraları yeni efelerine ‘babalık mirası’ olarak bırakırlar. Bu törenin bitiminden sonra yeni efenin elini öperler.

Böylelikle efelik töreni bitmiş olur. Bundan sonra yeni efe uygun bir günde ziyafet verir. Sazlar zeybek ezgileri çalar, türlü türlü zeybek oyunları oynanır. Böylece efeliğin kutlaması yapılır.

Bu aşamadan sonra;

— Bir efe dağda da olsa, düzde de olsa efe, zeybek de aynı şekilde nerede olursa olsun zeybehtir.

Bir kez efe ve zeybek olunduktan sonra artık yaşamı sona erinceye kadar öyle kalır. Efelik ve zeybeklik halka göre onurlu, erdemli bir iştir. Bu nedenle belirli nitelik ve yeteneklere sahip olmadan zeybek olunamayacağı düşünülür. Halkın böylesine işlevler yüklediği efelik ve zeybeklik her kula müyesser olmayan bir haslettir. Bir insanın efe veya zeybek olması için muhakkak dağa çıkıp eşkıyalık yapması gerekmez.” (Avcı, 47).

Efenin en yakını ve yokluğunda onun yerine vekalet eden kişi baş kızandır. Bunun için efenin ölümünden sonra bu göreve oğlu talip olmazsa, genelde baş kızan efelik ünvanını alır. Zaten daha önce de efenin bulunmadığı zamanlarda, çeteye geçici olarak başkanlık ettiği için tecrübelidir ve kızanlar tarafından efeliğe kolayca kabullenilir. Genellikle ölen efenin kuralları yürürlükte olacağı için çete işlerinde herhangi bir aksama olmaz. Bu kızanlardan bazı gözü pek yiğitler, kendilerinin bu göreve daha çok yakışacaklarını düşünerek seçim isteyebilirler veya zorla çetenin başına geçmeye kalkabilirler. Böyle durumlarda ya arada büyük bir düşmanlık olur ve taraflardan birinin ölümüyle sonuçlanır, ya da taraflar yanlarına rızası olan kızanlarını da alarak yollarını ayırırlar (Köksal, 1-11).

Kızanlık Töreni

Efelik kurumu içindeki gönüllü savaşçılara ‘kızan’ denir. Efelerin yanındaki bu cesur yiğitler, efeler tarafından korunur ve kollanır. Efe, bir hoca gibi kızanını eğitir, bilgilendirir ve onu iyi bir savaşçı olarak yetiştirir. Kızanların bütün sosyal ihtiyaçları efeler tarafından karşılanır. Efe, kızanını kendi eliyle evlendirir ve tüm düğün masraflarını da üstlenir. Efe, kızanını gözden çıkarmayacağı gibi kızan da efesinin sözünden bir an olsun çıkmaz ve sonuna dek ona itaat eder. Efe, kızan olmak isteyen kişinin geçmişini, şimdiki yaşamını inceden inceye araştırır, inceler. Bir kızan, çeteye çabuk uyum sağlayabilmeli, gerekli kurallara uymalı ve efeye bağlı olmalıdır.

Efe ile kızanı, çetenin sırlarının dışarıya çıkması, arkadaşına ihanet, kaypaklık v.b. olaylar ayırır. Bu onarımı çok zor bir durumu ortaya çıkarır. Efelik kurumunda az da olsa kızanın efeye başkaldırısı veya komplo kurması görülür. Yapılan bu ihanetlerin en büyük sebebi, kızanların efelerinin yerine gözlerini dikmesidir. Kendine güveni gelen ve zamanla olgunlaşan kızan, efeden daha güçlü olduğunu ve artık bu ünvanın kendisine geçmesi gerektiğini düşünür ve efeyi ortadan kaldırma çabalarına girişir. Çok az da olsa para için çetesini ve efesini satan kızanlar da vardır. Devlet güçleri de bazen, baş edemedikleri çetelerin kızanlarını satın alma yoluyla o çeteyi yok etmeye çalışmışlardır. Ayrıca, düşman olan çetelerin efeleri de diğer efeyi ortadan kaldırmak için diğer çetenin kızanlarıyla gizli anlaşmalar yapmışlardır. Bu nedenle kızan seçimi çok önemlidir. Herkes efe olamayacağı gibi herkes kızan da olamaz.

Kızanlar, efelik kurumunun temel taşlarından biridir. Efelik seçiminde gösterilen özen, aynı şekilde kızanlık seçiminde de gösterilir. Çünkü efelik, sıradan bir cesaret ve yiğitlik olayı değildir.

Kızan seçiminde, adayın ailesinde daha önceden bir zeybeğin olması önemli bir etkidir. Çünkü kızan adayının kurumun kurallarını ve işleyişini bildiği düşünülür. Aynı zamanda herhangi bir zeybeğin soyundan gelen kişinin genlerinde zeybeklerde olması gereken

özellikleri taşıdığına inanılır. Ege bölgesinde zeybeklik asalet gerektirir. Bunun için efeler, genç kızanlarını asil ailelerden seçer.

İyi bir efenin yanında yetişen kızanlar, günün birinde efe olabilirler. Bu nedenle efe olmayı kafasına koyan bir delikanlı çevredeki namlı efelerin yanında kızanlık yapmak için can atar. Genellikle, efenin haber almak için sık sık uğradığı, bilgi aldığı; köylerde, yaylalarda ve yörük çadırlarında yaşayan güvenilir insanların yanına giderek, efe ile irtibata geçerler ve efeye yanında kızanlık yapma isteklerini iletirler. Efe aldığı bilgilerle o kişinin kızan olabileceği kanaatine varırsa, bu güvenilir kişiler aracılığıyla kızan adayına uygun bir yerde beklemesini söyler. Sıkı bir tedbir alınarak kızan adayı efenin yanına götürülür. Kızan adayı efenin elini öper, diğer çete mensubu zeybeklerle tanışır. Eğer bir kızan adayı efenin gözünde iyi bir iz bırakırsa kızanlık töreni yapılır.

A. Haydar Avcı'dan aktaracağımız kızanlık töreni de efelik töreni kadar ilginçtir:

“Şafak vaktiydi. Tan yerleri ışıldıyordu. Dağların dorukları incecik pusluydu. Çayır çimen ıslak, toprak nemliydi. Çiğ düşmüştü yere. Zeybekler atlara binmişlerdi. Efe al bir atın üstünde dimdik, filinta gibi duruyordu. Aralarına yeni katılan kızan için kızanlık töreni yapılacaktı. Bu bir zeybeklik geleneğiydi. Bu tören yapılmadan kızanlığa geçiş olmazdı.

Efe kızanlarına doğru baktı. Hazırlık bitmişti.

— *Yürüyün yiğitler, dedi. Gün kuşluk olmadan karşı dağları tutmamız gerek. Çekti atın başını, sürdürü incecik, mavi dumanlı dağlara doğru. Uçar gibi gidiyorlardı. Dağın doruğuna yakın bir yerde çektiler atların başlarını, durdurdular. İndiler aşağı. Yanları, yönleri kayalıktı, dimdik ve keskin... Daha ileride derin uçurumlar, uzun vadiler uzanıyordu. Bir defne ağacının dibine vardılar. Dağların yamacında birçok defne ağacı vardı.*

(...) *Efe yere diz çöktü. Zeybekler ve kızanlar da diz çöktüler. Kızan adayı ayakta duruyordu. Efe başını doğrulttu, bir pare pare dumanlı dağlara, yalçın, mor kayalara, dipsiz uçurumlara, derin boğazlara, bir yeni kızan adayına baktı. Kızan adayı belindeki yatağanı çekti, üç kez öptü. Yatağan yaklaşık 70 cm. ile 100 cm. arası uzunlukta eğri kınlı, kemik saplı bir bıçak türüdür. Denizli ilinin, Acıpayam kazasının Yatağan beldesinde yapıldığı için bütün zeybekler bu bıçak türüne yatağan derler. Efenin önünde diz çöktü, yatağanı yere koydu. Efe döndü, göz gezdirdi diğer kızanlara seslendi.*

— *Kızanlar, bu koca dağların sahibi kim?*

Kızanlar:

— *Erimiz...*

— *Yiğidi kim?*

— *Efemiz...*

- *Susuz derelerde kavak biter mi?*
— *Bitmez.*
— *Bitkisiz diyarda duman tüter mi?*
— *Tütmez.*
— *Yiğit kime derler?*
— *Sözünde durup efesiyle ölene...*
— *Dağ başından duman eksik olur mu?*
— *Olmaz.*
— *Yiğit başından güman eksik olur mu?*
— *Olmaz.*
— *Duvarı ne yıkar?*
— *Nem yıkar.*
— *Yiğidi ne yıkar?*
— *Gam yıkar.*
— *İnsan dünyaya ne için gelir?*
— *Ölmek için...*
— *Ölmekten korkanlar...*
— *Dertlenip hortlamaya.*
— *Yiğide öğüdünüz nedir?*
— *Zalimden korkmaya...*
— *Şeytana bel bağlanır mı?*
— *Yardımcımızdır, bağlanır.*
— *Adem uşağına bel bağlanır mı?*
— *Bağlanırsa ağlanır.*
(...) *Efe*
— *Varyemzlere acımak mı haktır, dayak mı?*
Kızanlar,
— *Dayak haktır.*
— *Korkunun ecele faydası var mıdır?*
— *Yoktur.*
— *Zalime karşı yiğitlerde ne olmaz?*
— *Merhamet...*
— *Korkaklar zeytini nerede döverler?*
— *Ağaç dibekte...*

— Yiğitler yağı nerede kavururlar?

— Zalim göbeğinde...

Efe ayağa kalktı. Zeybekler suskun, efeye bakıyorlardı. Defne ağacının önüne geldi.

Büyük yatağanını defne ağacına sapladı. Kızanlar ağacın önünde toplandılar. Efe ağacın dibinde durdu, sözlerini sürdürdü.

— Dar günde, zor günde hak yolundan dönülmeyeceğine söz olsun mu?

— Olsun.

— Sır verenin seri gitsin mi?

— Gitsin.

— Sözünde durmayan, kahpe bacının öz kızanı olsun mu?

— Olsun.

— Şu dualı yatağan böğrüne batsın mı?

— Batsın.

— Doğru söylediğimize Nash, Nasuh tövbesi olsun mu?

— Olsun.

Efe sözlerini bitirdi.

Yeni kızan andına başladı. Kızanlığa başlarken and içmek de bir zeybek töresiydi.

— Efemin söylediği sözden, gösterdiği izden ayrılmayacağıma, dostunu dost, düşmanını düşman bileceğime, serim giderse sır vermeyeceğime, bu dağ başında, bu kutsal ağaç önünde, efemin huzurunda and içerim, and içerim, and içerim dedi, üç kez yineledi sözünü.

Kalktı, defne ağacına saplı yatağanın altından yedi kez geçti. Ardından diğer kızanlar geçtiler. Sonra geldi efenin elini öptü, efe doğruldu kızanın alnından öptü. Yatağanı ağaçtan çekti, yeni kızana verdi.

— Haydi uğurlu, kademli, cihanda yüzün ak olsun dedi.

Bitti tören. Kalktılar ayağa. Aday genç, artık efenin yeni kızanı olmuştu.” (Avcı, 47-70).

Bundan sonra zeybekler, yeni kızanı yetiştirmekle görevlidirler. Yabancı olduğu dağlara onu ısındırmaya çalışırlar. Yeni kızan çetenin ve efelik kanununun tüm kurallarını öğrenene kadar bütün zeybekler, deneyimlerini, bilgilerini, görgülerini onunla paylaşırlar.

Bu yeni kızan efeyi ve çeteyi arkadan vurmaya yemin etmiş olmasına rağmen, yine de bir süre deneme aşamasından geçirilir. Görevlerini tam olarak yerine getirip getirmediği, olaylar karşısındaki tutumu, yetenekleri diğer zeybekler ve efe tarafından gözlenir.

Kaynaklar

Akdoğu, Onur, “Zeybek Kelimesinin Kökeni”, *Türk Kültürü*, s. 374, Ankara 1994.

- Avcı, A. Haydar, “Bir Sosyal İsyancılık Kurumu: Zeybeklik ve Zeybekler”, *Folklor-Edebiyat Dergisi*, Ankara 1997.
- Can, Mehmet “Zeybeklik ve Yörük Ali Efe”, *Pınar Dergisi*, İstanbul 1974.
- Ersal, Yavi *Efeler*, Taşkın Matbaası, Aydın 1991.
- Eröz, Mehmet, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul 1997.
- Gökbel, Asaf, *Millî Mücadelede Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın 1964.
- Köksal, Hasan, “Ege Bölgesi’nde Zeybek (Efe) Tipinin Ortaya Çıkışı Sebepleri Üzerine”, I. Babadağ Sempozyumu Denizli 1999, bildiri.
- Üsküp, Şeref, *Çakıcı Efe*, Hür Efe Matbaası, İzmir 2002.
- Yılmaz, Saim, Madalyonun İki Yüzü (Efelik ve Eşkivalık), LAÜ Bitirme Tezi, Lefke 2006.